

# *A Zalán futása szerelmi szálának antik előzményei*

*Jelige: „Bátorság teszi...”*

## Tartalomjegyzék

|                                                  |    |
|--------------------------------------------------|----|
| 1. Bevezetés                                     | 3  |
| 2. Konkordanciák, szövegelőzmények, források     | 4  |
| 3. Az eposz szerelmi szála: a szerelmi háromszög | 6  |
| 4. Ovidiusi elemek                               | 6  |
| 5. Hajna                                         | 8  |
| 6. Délszaki tündér                               | 13 |
| 7. Ete                                           | 21 |
| 8. Konklúzió                                     | 24 |
| Rövidítésjegyzék és bibliográfia                 | 25 |

# A *Zalán futása* szerelmi szálának antik előzményei

## 1. Bevezetés

A *Zalán futása* című eposz már a kiadását követően a tudományos érdeklődés középpontjába került. Hogy csak a legfontosabb tanulmányokat említsük, először a Toldy Ferenc tollából származó *Aesthetikai levelek*<sup>1</sup> foglalkozik a művel, vezérlő szempontul választva az esztétikai elemzést.

A XIX. század végén Margalits Ede tanulmányában<sup>2</sup> Vörösmarty és Arany eposzait hasonlította össze, majd tíz évre rá megjelent Toncs Gusztáv elemzése,<sup>3</sup> melyben a *Zalán futását* mese és szerkezet szempontjából elemezte. Néhány évtizeddel a költő halála után pedig elkészült Vörösmarty Mihály életrajza Gyulai Pál által,<sup>4</sup> aki művében szintén bőven méltatja az eposzt mint a költő ismertté válásának legfontosabb állomását.

A tudományos érdeklődés az ezerkilencszázas évek elején újra fölfigyelt a műre: egymás után jelentek meg a *Zalán futását* vizsgáló tanulmányok. Bodányi Aranka 1908-ban publikálta Hajna és Ete epizódjáról szóló tanulmányát,<sup>5</sup> amely az első olyan írás a *Zalán futása* recepciótörténetében, amelyben a romantikus honfoglalási eposz mellékszálára fókuszálva megnyílt egy másik szemszögből való elemzés lehetősége is.

Alszeghy Zsolt,<sup>6</sup> Császár Elemér<sup>7</sup> és Tolnay Vilmos<sup>8</sup> az 1920-as években írtak a *Zalán* általános hatástörténetéről, melyben kifejtik álláspontjukat a mű korszakalkotó jelentőségével kapcsolatban. Szerb Antal 1930-as részletes elemzése<sup>9</sup> főként a mű recepciótörténetének Gyulai által meghatározott vonaláról kitekintve igyekszik fölfejtetni a mű narratív tulajdonságait. A *Zalán futását* Babits<sup>10</sup> is méltatja Vörösmartyról szóló kétrészes esszéjében. Waldapfel Imre pedig egy újabb szövegelőzménnyel való összevetés lehetőségét vetette föl, és egy tudományos tévedésre is föl hívta a figyelmet.

A *Zalán futásának* vizsgálata újra és újra előtérbe került a XX. század folyamán, újabb elemzési hullámot vonzott Tóth Dezső és Horváth Károly kritikai kiadása,<sup>11</sup> és az azzal kapcsolatos munkálatok. Horváth Károly monográfiájában<sup>12</sup> a *Zalán futását* mint eposzt vizsgálja, míg Tóth

---

1 TOLDY 1827.

2 MARGALITS 1875.

3 TONCS 1885.

4 Gyulai szerint az első igazi romantikus mű a magyar irodalomban a *Zalán futása* (GYULAI 1890.).

5 BODÁNYI 1908.

6 ALSZEGHY 1926.

7 Császár szerint a *Zalán futása* egy új korszak kezdetét jelentette a magyar irodalomban (CSÁSZÁR 1926, 1.).

8 TOLNAY 1930.

9 SZERB 1930.

10 BABITS 1978.

11 VMÖM 1963.

12 HORVÁTH 1968, 275–355.

Dezső Vörösmarty életrajzában elhelyezkedő romantikus hősi epika kibontakozásának tükrében vizsgálja.<sup>13</sup> Szörényi László 1975-ben készítette el a *Zalán futása* kompozíciójáról szóló elemzését,<sup>14</sup> amely új távlatokba helyezte a mű elemzésének hagyományát. Szörényi szerint ugyanis a Zalánt eddig még nem vizsgálták meg igazán szerkezetileg, mivel mindenki a honfoglalási eposz úttörő szerepét méltatta, illetve a mű Vörösmarty pályájára tett hatását, azonban a mű elemezhető, például tükrös szerkezetű, a különböző eleji és végi fejezetek megfeleltethetők egymásnak.<sup>15</sup>

Azóta is számos tanulmány foglalkozott a *Zalán futása* szerkezetével, szövegelőzményeivel, motívum-előzményeivel vagy éppen különleges szereplőivel. Szabados György tanulmányában<sup>16</sup> a *Zalán futása* Árpádjának irodalomtörténeti múltját tekintette végig.

A *Zalán futásával* foglalkozó szakirodalom fontos szerepet tulajdonít az eposz szerelmi epizódjának, mivel az egészen speciális módon kapcsolódik a mű fő cselekményéhez. A szerelmi epizódok ugyanis nem befolyásolják a mű cselekményét, hanem egy külön eseménysort ábrázolnak, ami epizodikusan helyezkedik el a műben. Nincs a mű történésére hatással, nem is illik bele a műfajba, ráadásul annyira lírikussá is teszi a művet, hogy nehezkessé teszi az olvasását is. Dolgozatom célja a *Zalán futása* szerelmi szálának egy új, filológiai oldalról való megközelítése, valamint föl hívni a figyelmet olyan szövegrészletekre, amelyeket nem említene a művel kapcsolatos tanulmányok, ennek segítségével pedig áttekinteni, hogy ezen új szövegrészletek vizsgálata milyen új megközelítési lehetőségekkel szolgál a mű szerelmi szálának elemzéséhez.

## 2. Konkordanciák, szövegelőzmények, források

A művet filológiai szempontból vizsgáló esztétikák a legfontosabb szövegelőzményként elsősorban az epikus előzményeket, tehát Homeros *Iliasát*,<sup>17</sup> tárgyalták, gondoljunk csak Loósz István 1906-os *Zalán futása*-kiadására, melyben szó esik a műben nagy szerepet játszó klasszikus epikus hagyományról, vagy Csengery János 1907-es *Homeros* című monográfiájára, melyben a homerosi eposzok hatását a magyar irodalomban is vizsgálta, vagy éppen Loósz István *Ilias*-reminiszcenciákat egybegyűjtő 1908-as tanulmányára a Philologiai Közlönyben.<sup>18</sup>

A Vergilius *Aeneiséből*<sup>19</sup> átvett elemeket részletesen Kiss Ernő<sup>20</sup> 1902-es összehasonlító elemzéséből ismerhettük meg *Vörösmarty és Vergilius* címmel, továbbá Csengery János 1931-es

---

13 TÓTH 1971, 61–98.

14 SZÖRÉNYI 1975.

15 Uő. 9.

16 SZABADOS 1988.

17 CSENGERY 1907., LOÓSZ 1908.

18 LOÓSZ 1908.

19 GYULAI 1890., TOLDY 1827., KISS 1902.

20 KISS 1902.

Vergilius-reminiszcenciákat összegyűjtő tanulmányából.<sup>21</sup>

Toldy Ferenc mutatott rá először a Vörösmarty költészetére nagy hatással levő Kazinczy és Döbrentei által fordított *Ossziáni dalok*<sup>22</sup> hatására. Kiss Ferenc doktori disszertációjában szintén az ossziáni elemeket vizsgálta a műben, részletesen kimutatva a „kelta bárd” hatását Vörösmarty eposzára. Az *Ossziáni dalok* az eposz meghatározó narratívaképző<sup>23</sup> szövegelőzménye, mivel a *Zalán futása* történetét egy bárd elmesélésén keresztül ismerjük meg. A művet az *Ossziáni dalokkal* összehasonlító elemzések vagy akár csak a művel általánosan foglalkozó tanulmányok mind kiemelik az eposz ossziáni szerkesztését, mivel az nem a homerosi vagy a vergiliusi eposzra hasonlít, de nem is a keresztény eposz narrációjával rendelkezik, hanem főként az ihletett, múltat és jövőt egyaránt ismerő, félig földi, félig isteni eredetű tudás birtokában lévő énekmondó attitűdje érvényesül.

Szerb Antal szerint a *Zalán futásában* felfedezhető egyfajta a bárd-attitűd, mivel „a bárd lelkesült, ihletett költő, ebben különbözik a nem-bárdtól.”<sup>24</sup> Szerb az ossziáni hatást Vörösmartynál egyértelműen Kisfaludy novellisztikája hatásának tartja, mert annak is gyakori eleme az „ősi dicsőség komplexuma”, azaz az ősi dicsőség „monomániás ismételtetése”.<sup>25</sup> A korban tehát meghatározó narratívaképző attitűdről beszél, amely nem csak Vörösmartyra, de szinte az összes korabeli műre hatással volt. A bárd-attitűd emblematisztikus példája a *Zalán futása* „Előhangja”.<sup>26</sup> Császár Elemér pedig így magyarázza az ossziáni narrációt: „Amazok<sup>27</sup> számára az eposzaikban megénekelt múlt valóság volt, naiv hitükben egynek érezték magukat a tárgyukkal, emezek<sup>28</sup> számára költői ábránd, ragyogó, de tőlük idegen világ.”<sup>29</sup> Horváth Károly szerint pedig az elnyomott népek mélabúját hordozza magában az ossziáni típusú dal, ennek megfelelően pedig a mű dalnok-képe is inkább az ossziáni mintára vezethető vissza, nem pedig a magyar mitológikus dalnok-hagyományra.<sup>30</sup>

Császár Elemér a *Szigeti veszedelem*<sup>31</sup> utáni első nemzeti eposzként aposztrofálja a *Zalán futását*,<sup>32</sup> ennek kapcsán pedig többen megemlítik Torquato Tasso *Megszabadított Jeruzsálemét*,<sup>33</sup> összegyűjtve a motívumbeli egyezéseket a *Zalán futásából*. A *Szigeti veszedelemből* való átvétel a

---

21 CSÉNGERY 1931.

22 KISS 1931., SZERB 1930.

23 Fried István szerint a szónoki beszéd és a Berzsenyi-Virág típusú óda szerkezete is kimutatható a *Zalán futása* egyes részleteiben (FRIED 1964, 156.).

24 SZERB 1930, 50.

25 SZERB 1930, 55.

26 Uo.

27 Homeros és Vergilius

28 Ossian, Walter Scott, Lord Byron

29 CSÁSZÁR 1926, 12.

30 HORVÁTH 1968, 289–1306.

31 CSÁSZÁR 1926., SZIKLAY 1975.

32 CSÁSZÁR 1926, 21.

*Zalán futása* előhangjában szereplő propozíció,<sup>34</sup> és ez a szöveg szinte megegyezik a Zrínyi által használt formulával, amely a *Szigeti veszedelem* 13-17. sorában szerepel. A szövegrészletet az *Aeneis*ből is ismerhetjük, tévesen pedig Vergiliusnak tulajdonították hosszú ideig.<sup>35</sup>

Ezután következett a honfoglalás-témájú szövegelőzményekkel való szövegegyezések, közös motívumok kimutatása, például Anonymus *Gesta Hungarorum*ával<sup>36</sup> és Bölcs Leó *Haditaktika* című művével<sup>37</sup> való egyezések keresése.

A romantika-korabeli eposzok hatása Aranyosrákosi Székely Sándor *Székelyek Erdélyben*<sup>38</sup> című művén keresztül mutatható be a legjobban,<sup>39</sup> emiatt készült el Kanyaró Ferenc összehasonlító elemzése,<sup>40</sup> melyben a művet a *Székelyek Erdélyben* című eposszal vetette össze. Waldapfel pedig újdonságként kimutatta az egyik Vörösmartyra nagy hatással levő honfoglalási regény, Dugonics András *Etelka*<sup>41</sup> című művéből való szövegátvételt, illetve egy recepciótörténeti tévedésre is föl hívta a figyelmet.

Mind a mai napig népszerű kutatási terület a *Zalán futása* elemzésének új oldalakról való megközelítése, például egy új szövegelőzménnyel való összevetés lehetőségét tárta föl nemrégiben Adamik Tamás tanulmánya is, melyben Lucanus *Pharsaliájával* vetette össze az eposzt.<sup>42</sup>

### 3. Az eposz szerelmi szála: a szerelmi háromszög

A *Zalán futása* szerelmi szála különlegesnek tekinthető, mivel epizódszerűen épül bele a mű cselekményébe, és emiatt nem is befolyásolja azt tartalmilag. Több tanulmány megemlíti, hogy Vörösmarty a *Zalán futása* érzelmes cselekményelemeit a *Megszabadított Jeruzsálemből* vehette.<sup>43</sup>

A szerelmi szál három szereplőhöz köthető: Hajnához, Huba vezér elsőszülött, hajadon leányához; Etéhez, Ond vezér elsőszülött fiához; és az isteni eredetű Délszaki tündérhez, aki a *Zalán* mitológiájába illeszkedve az Éjnek és a Hajnalnak a fia. A szerelmi szál leírása a műben Hajna bemutatásával kezdődik, bár Etét már korábban, a magyar harcosok felsorolásakor megismerhetjük, a szerelmi szál egyik fontos résztvevőjévé Hajna bemutatása után válik. Így tehát

---

33 SZERB 1930., HORVÁTH 1968.

34 „Már késő unokát, ki előbb a lányka mulandó / Szépségén függtem gondatlan gyermeki szemmel, / S rajta veszett örömem dalait panaszosra cserélvén.” (Zal. I. 14–16.)

35 SZIKLAY 1975.

36 KISS 1904.

37 VAJTICZKY 1916.

38 KANYARÓ 1888., KISS 1904.

39 Bár a *Székelyek Erdélyben* legnagyobb hatásaként a *Zalánra* Haddur isten nevét tartja a mindenkori szakirodalom, Waldapfel tanulmánya után is fontos szövegelőzmény marad, hiszen magának a romantikus honfoglalási eposznak az első megvalósulása a mű.

40 KANYARÓ 1888.

41 WALDAPFEL 1939.

42 ADAMIK 2006.

Hajna érzésein keresztül rajzolódik ki ez az érzelmi motívum, mivel megtudjuk róla, hogy viszonzottan szerelmes Etébe, a nagy reményű ifjú harcosba, aki Hajna hős apjának, a honfoglaláskor érdemeket szerzett Hubának méltó utódja lehet Hajna életében. Hajna mind Hubához, mind Etéhez méltó: ifjú, deli szűz, aki tiszteli apját, megvédi testvéreit, és csak egy férfit szeret szívéből. Ehhez a szerelmi motívumhoz kapcsolódik a Délszaki tündér Hajna iránti viszonzatlan szerelme, aki kisgyermekkorában találkozott a szintén gyermek Hajnával. Együtt játszadoztak az erdőben, fogadalmat tettek egy újabb, későbbi találkozásra, azonban a Délszaki tündér akkor jön el újból, amikor Hajna már Etébe szerelmes. Bár Hajna elfelejti a tündért és a neki tett fogadalmát, a tündér érzése időközben szenvedélyes szerelemmé változnak a leány irányában. Ez tehát egy szerelmi háromszög, amelyből a Délszaki tündér kerül ki vesztesen, hiszen Hajna Etét választja többször is a mű során, aki végül túlélve az alpári csatát visszatérhet szerelméhez családot alapítani.

#### 4. Ovidiusi elemek

Vörösmarty ifjúkori fordításkísérleteivel többen foglalkoztak részletesen, összegyűjtve, hogy melyik évben milyen szerzőket fordított.<sup>44</sup> Szöveggyűjteménye a grammatikai iskolában föltehetően a *Ratio Educationis*-ban meghatározott Molnár János *Chrestomathiája* volt,<sup>45</sup> a poétai és a rétor osztályban pedig Chompré hatkötetes válogatása, a *Selecta Latini*, tankönyve pedig a *Dominique de Colonia* és Joseph Jonvency *De arte Rhetorica et Institutionum Poeticarum*-a.<sup>46</sup> Ifjúkori fordításai javarészt az ezekből a könyvekből ismert szerzők műveiből válogatnak:<sup>47</sup> Vergilius,<sup>48</sup> Horatius,<sup>49</sup> és súlyozottan Ovidius<sup>50</sup>.

43 Lásd SZERB 1930. és VMÖM 1963.

44 CSÁSZÁR 1939., MOSONYI 1943., HORVÁTH 1968., KOZOCSA 1939.; továbbá Babits is kitér Vörösmarty műfaji előzményeire esszéjében (BABITS 1978, 215.)

45 *Ratio Educationis* 1913, 135.

46 HORVÁTH 1968, 57.

47 Illetve ekkoriban már magyarul is olvasott a szerző klasszikus irodalmat: „A hatodik iskolában már jobb könyveket olvastam. Baróti Aeneisét, Rájni Eclogáit, Virág Horatius-leveleit, 's némely Ódáit, a' mi kiváltképpen megtetszett tisztasága, 's könnyedsége miatt. Olvastam nagy örömmel Révayt is. Ekkor minden gyakorlatom abban állott, hogy magyar Elégiákat írtam, 's némely Epigrammákat. Még ez többnyire száraz verselés volt.” (*Aut. Biog. Jegyz.* 1864, 538.)

48 Vergilius hatását többen is vizsgálták a fiatalkori fordításkísérletekben: Horváth Károly monográfiájában külön fejezetet szentel Vörösmarty ifjúkori eklogáinak, amelyek előképe Vergilius *Bucolikája*. Egy művet pedig Vergilius *II. Eclogájának* parafrázisaként azonosít, az 1817-es *Lengedező széltől...* című verset (HORVÁTH 1968, 83.). Hogy a költőt érdekelte az ekloga műfaja, arra jó példa, hogy nem csak Vergiliustól, hanem a Theokritos-követő Moschostól is ismerjük egy fordítását 1817-ből (*Epitaphium Binonis*, HORVÁTH 1968, 84.). Továbbá érdekes Szilasi László tanulmánya, amelyben a *Rom* című kiseposzt a vergiliusi kerék megfogalmazódásaként értelmezi (SZILASI 2001, 699.). Császár Zoltán Brisits Frigyes Vörösmarty-kiadásában (BRISITS 1926.) azonosított egy kétsoros fordítást a Vergiliusnak tulajdonított *Culex* című műből (CSÁSZÁR 1939, 68.), továbbá négy Claudianus-verset (CSÁSZÁR 1939, 69.). Vergiliusnak a magyar irodalomra tett hatását Csengery János vizsgálta részletesen (CSENGERY 1931.)

49 Horatius hatását Mosonyi József és Cser László vizsgálta. Mosonyi szerint az is közrejátszott Vörösmarty fordításainak kiválasztásában, hogy egyetemi oktatója Schedius Lajos volt, aki esztétikát tanított Vörösmartynak, esztétikaórán pedig főként Horatiuszal és Vergiliusszal foglalkoztak (MOSONYI 1943, 14.). Három Horatius-fordítást készített Vörösmarty, az I. 5: 41, III. 3:91, III. 2: 112–113., *Már hitlen Salamonban* pedig Horatius ódáinak

Logikusnak tűnik, hogy az ifjúkori fordítások szerzőinek művei visszacsengenek a *Zalán futása* soraiból is. A *Zalán futásának* intertextualitását bár az előzetes tanulmányok részletesen földeztették, az Ovidius-reminiszcenciákról és ovidiusi motívumokról viszonylag kevés említést tesz a szakirodalom. Ami azért is meglepő, mert jól látható a költő fiatalkori zsenéinél, ha a fordításokat és parafrázisokat vizsgáljuk, hogy míg Vergilius és Horatius elvétve fordul elő Vörösmarty fordításaiban, addig Ovidius műveiből több különálló részletet is lefordított.<sup>51</sup>

Tóth Dezső szerint „valószínű, hogy Vörösmarty mítosz-teremtő fantáziájának mozgatói között ott húzódnak fiatalkori Ovidius-fordításainak emlékei is, mint például az Álom barlangjának leírása (Met. XI. 592–615.).”<sup>52</sup> Tóth tehát tulajdonít némi jelentőséget az Ovidius-fordításoknak a többi tanulmánnyal ellentétben,<sup>53</sup> azonban nem hívja föl a figyelmet néhány Ovidiusra erősen emlékeztető szövegrészletre.

## 5. Hajna

Hajna karaktere kiemelt fontosságú a *Zalán futásában*: ezt Kiss Ernő tanulmánya is igazolja, miszerint az eposzban elhangzó három invokáció közül az egyik Hajna bemutatásakor ékelődik a szövegbe.<sup>54</sup> Hajna alakját a tanulmányok többféleképpen igyekeztek azonosítani, karakterét Perczel Etelkán<sup>55</sup> kívül egyéb híres irodalmi szereplőhöz hasonlítani, azonban egy kézenfekvő hasonlóság is adott még: Daphné alakja Ovidius *Metamorphoses*-éből.

---

szerkesztési elveit alkalmazza (HORVÁTH 1968, 323.). Továbbá arra az eredményre jutott, hogy Vörösmarty összesen két művet olvashatott magyarul, a *II. Ódát* Édes Gergelytől és a Penelopé-levelet Ányos Páltól (MOSONYI 1943, 21., *Penelope Ulixi*, 1-20.). Cser László pedig a *Zalán futásában* gyakran előkerülő „örök éjbe hanyatlás” vagy „elhanyagolt élet” kifejezéseket Horatiustól eredezteti. (CSER 1940, 57.) Továbbá szerinte Horatius Postumushoz írt ódájának két sorát is lefordítja (Carm. II. 14.) *Szonett egy barátomhoz* című művében (CSER 1940, 57.)

50 Ezen töredékek mellett Mosonyi említi a Brisits által két változatként közölt Álom barlangjának a leírását, amely fordítás Ovidius *Metamorphoses* című művéből. (Ovid. Met. XI. 592–615., BRISITS 20-21., MOSONYI 1943, 21.)

51 1815-ben Ovidius *Fasti*jából az Arión-történetet fordította le, amely történetet a *Chrestomathia* is tartalmazta (*Amit még tenger s Arionnak...*, *Fasti*, II. 83–116, 14. vers BRISITS 1926., HORVÁTH 1968, 74.), az 1816-ból származó Botond-töredéke például a *Thuróczy-krónikából* származó története mellett szintén a *Fastinak* az eljárásait alkalmazza (HORVÁTH 1968, 323.), egy 1817-ből származó ódája az *Epistulae ex Pontóból* idéz egy sort (Omnia sunt hominum tenui pendentia filo..., Ep. IV. 35., HORVÁTH, 1968, 105.), 1818-19-ben pedig lefordította Ovidius *Heroides*-éből *Leander Heróhoz* című művet (*Leander Heroni*, 77–92., HORVÁTH 1968, 113.). Továbbá a *Zalán futása* több szereplőjének a nevét Ovidiustól veszi át (Arkasz, Lükáon, Phaeton, Philemon, VMÖM 1963.).

52 TÓTH 1956, 49. A *Zalán futásában* elhelyezkedő álom-leírást Alszegehy is kiemeli (ALSZEGHY 1926, 14.), továbbá Loósz István szerint ez a leírás az *Iliásból* származik (LOÓSZ 1908, 17.)

53 Toldy is kiemeli egy Hadúr-ra vonatkozó szöveghelyet („magas égi leányok / megtörlék kezeit ’s szép homloka tétét”), amelynek előzményét az *Iliásban* és a *Metamorphosesban* is fölfedezni véli (TOLDY 1827, 63.); továbbá Szauder József is azon a véleményen van, hogy Vörösmartyra a legnagyobb hatással az antik olvasmányai közül Vergilius és Ovidius voltak (SZAUDER 1961.)

54 KISS 1902, 94.

55 Szerb Antal véleménye szerint az Etelka-élmény Vörösmartynál pusztán szimbolikus volta miatt jelentős (SZERB 1930, 22.) Hajas Béla szerint azonban: „Ennek az epedő szerelemnek első igazi irodalmi gyümölcse a *Zalán futásának* Hajnája. Hajna alakját Etelkáról mintázta meg, a kedélymozgalmait azonban nem Ete alakjába objektíválta — hiszen Ete boldog szerelmes — hanem a Délszaki tündér alakjához fűzte.” (HAJAS 1931, 12.)

„Meg ne sebezzétek könnyű kis lábait, átkos  
Tüskék, ’s rút kórók; ti hajoljatok ifju virágok,  
’S gyenge füvek deli Hajna’ piros talpának alája.”<sup>56</sup>  
(Zal. I. 396–398.)

Az első énekben találkozunk ezzel a rövid részlettel, amely Hajna bájára hívja föl a figyelmet. A fönti három sor feltűnő hasonlóságokat mutat az Apollo előtt menekülő Daphnéről szóló sorokkal:

„Jaj nekem! El ne zuhanj; lábad, mit sérteni vétek,  
föl ne sebezze tövis; kínod valahogy ne okozzam.  
Vad csallitokba szaladsz. Kérlek, fuss óvatosabban,  
mérsékeld a futást: mérsékelem én is az üzést.”<sup>57</sup>  
(Ovid. Átv. I. 508–511.)

„Me miserum! ne prona cadas indignave laedi  
crura notent sentes et sim tibi causa doloris!  
aspera, qua properas, loca sunt: moderatius, oro,  
curre fugamque inhibe, moderatius insequar ipse.”<sup>58</sup>  
(Ovid. Met. I. 508–511.)

Hajnát a szakirodalom sokféleképpen próbálta már értelmezni, különféle karakterekkel rokonítani. Bodányi Aranka szerint Hajna alakja a középkori lovagregény nemes hölgyére hasonlít.<sup>59</sup> A mű első kéziratában Hajna neve még Kolma volt, amely névalakot Vörösmarty Kazinczy Ossian-fordításából vette.<sup>60</sup> Érdemes azonban a kiemelt szöveghelyek mentén elindulva megvizsgálni Hajna daphnéi tulajdonságait is.

Hajna első megjelenése az eposzban még a főtebb kiemelt ovidiusi rész előtt, egy vergiliusi szöveghelyhez köthető:

---

<sup>56</sup> VMÖM 1963.

<sup>57</sup> OVIDIUS 1964. (ford. DEVECSERI)

<sup>58</sup> OVIDIUS 2001 (kiad. ANDERSON)

<sup>59</sup> BODÁNYI 1908, 17.

<sup>60</sup> VMÖM 1963, 393.; *A hűség diadalmában* Jola és Gárdon története v.ö. *Komhála* és Fion-ghal történetével! (Kiss 1931, 11. Továbbá a *Zalán futásában* szereplő nevek eredetéhez lásd TOLNAY 1930.

„Ment a szép haju lány kebelében víve szerelmét,  
Mint viszi nyögve vadász dárdáját a sebes őzfi.”<sup>61</sup>  
(Zal. I. 322–323.)

Vergiliusnál:

„Ég már a' nyavalyás Dídó, 's valamint az eszében  
Meg-bomlott, az egész várast bé-futtya. Minémű  
A' vérző szarvas, mellyet, nagy-messze repítvén  
Nyilát a' nyomozó pásztor...”<sup>62</sup>  
(Verg. Aen. IV. 74–77.)

„Uritur infelix Dido totaque vagatur  
Urbe furens, qualis coniecta cerva sagitta...”<sup>63</sup>  
(Verg. Aen. IV. 68–69.)

Az erdőben sétáló Hajna emlékeztet Daphne erdőben elsuhanó alakjára, míg az őt szelíden átölelő folyó Daphne apjára, a folyóistenre.<sup>64</sup> Daphne mintája valamekkora részben Diana lehetett,<sup>65</sup> a szűz vadászipstennő,<sup>66</sup> az éjszaka és a Hold, metaforikusan a halál istennője, és a szűziségre való vágyakozás a még nimfa Daphne leginkább körvonalazódó tulajdonsága. Hajna azonban ezt az aspektusát csak a Délszaki tündérrel szemben tudja érvényesíteni, Etére ugyanis szinte mint Apollóra vágyakozik:

„Csendes özön, képem mellett csillogva kerengő,  
Jő, meg megy maradás nélkül szép habzatod: óh bár  
A' Tisza' mélyéhez vinné el képemet, ottan  
Látná Und' ékes fia, és megörülne; talán ha

---

61 VMÖM 1963.

62 VERGILIUS 1810. (ford. Baróti Szabó Dávid)

63 VERGILIUS 1992., KISS 1902, 102.; Kiss Ernő 1902-ben azt írja tanulmányában, hogy Vörösmarty igazi mestere a *Zalán futásánál* Vergilius volt. Több tanulmány érvel azzal, amikor a *Zalán futásának* egyik legfontosabb előzményszövegeként az *Aeneis*t azonosítják, hogy Vörösmarty a *Zalán futásának* cselekményét az eposzok közül az *Aeneis*ből vehette, mivel tárgyuk megegyezik: a honfoglalás. Kiss tanulmányában nem is vitatja a homerosi eredetet, azonban azt másodlagosan, Vergilius művén keresztül ismeri el.

64 Peneos folyóisten vő. Hubával!

65 Vö. „és csak a berki magány, ami kedvre deríti, s a zsákmány; / versenytársa e lány már Phoebus szüzi hugának.” Ovid. Átv. I. 475–476.

66 Vö. „Bodrog habjaiból, veszi könnyű lepleit, íját...” Zal. I. 459.

Látná, mint epedek, meg kezdene szálni magában...”<sup>67</sup>

(Zal. I. 414–418.)

A két történetet folytonosan átszelő nyíl motívuma,<sup>68</sup> amelyet Daphne illetve Hajna birtokol, visszavezet minket tehát Dianához, a vadászigistennőhöz. A vadászat motívumát gyakran alkalmazza Vörösmarty, az erdei szűz találkozása a „vadással” kedvelt történeti eleme volt,<sup>69</sup> amelyet több művében fölhasznált.<sup>70</sup> A vadászat az erdei vadra vagy az erdei szűzre toposz metapoetikus utalásnak is tekinthető az ártatlan leány asszonnyá-tételére is.<sup>71</sup> A toposznak ezt a jelentését a Daphne-történetben mindkét szereplő alátámasztja, Daphne dianai íjával, és Apollo azzal az íjjal, amellyel bár Pythont leterítette, Amor nyilánál mégis gyöngébb.<sup>72</sup>

Tovább keresve az egyezéseket a Daphne-történet és Hajna bemutatása között, újabb hasonlónak tűnő részleteket is találhatunk. Azt a részletet például, amelyben Hajna a Délszaki tündér elől menekül:

„És szalad a’ ligeten, ’s futtában törli fejről  
A’ vizet, és igazítja magán huzogatra ruháját.  
Melle födetlen még, csak félig van szövevényben  
Szép emlői körül, azt is lebbenve kibontja  
A’ suhogó szellő, ’s le-lehuzza, ha érheti, róla.”<sup>73</sup>

(Zal. I. 460–464.)

Daphne Apollo elől fut:<sup>74</sup>

„Folytatná mással, de a lány riadott rohanással

---

67 VMÖM 1963. Ez a részlet emlékeztet a *Metamorphoses* Narcissus-történetének folyó-jelenetére.

68 A műben szereplő fegyverek nem tükrözik a valós történelmi tényeket, a nyíl nem mint az originális ősmagyar harci eszköz szerepel benne, hanem mint az erdőt uraló fegyver. Ezt az is alátámasztja, hogy a nyíl megjelenése a műben inkább az erdei jelenetekhez, mintsem a harctéri csatákhoz köthető. (Az ősmagyar harcmodor megjelenése a *Zalán futásában* lásd VAJTICZKY 1916, 31–38.)

69 Király György szerint a vadász-motívumot Vörösmarty Kisfaludy Károly *Eprészleány* című verséből vette át (VMÖM II. 1960. 449.), azonban az apollói, dianai és daphnéi utalások tükrében túl komplexnek tűnik a kép ahhoz, hogy a legfőbb előzményének egyetlen verset tekintsünk.

70 Vö. Szép Ilonka, Váras és Pásztorleány, Magyarvár stb.

71 Nem véletlen, hogy Dianának és Daphnénak is a vadászat az attribútuma, akiket éppen emiatt nem lehet „levadászni” vö. Szabó Magda *Szép Ilonka* című esszéjével (SZABÓ 1996.)

72 Vö. Ovid. Met. I. 452–462.

73 VMÖM 1963.

74 Gloviczki Zoltán monográfiájában elemezve a Daphne-történetet, arra a következtetésre jut, hogy Apollo ebben az epizódban nevetségessé válik Cupido által (Gloviczki 2008, 49–50.). Azonban Hajna és a Délszaki tündér kapcsolatában ez a jelentésárnyalat már nem fedezhető föl.

messzefut és félig-rebegett szava közt odahagyja.  
Most is bájos a lány. Testét a szelek csupaszítják,  
szembefuvó szellők raja rezgeti, lengeti leplét,  
s fésű-nem-ért fürtjét a futó szél hátrafuvallja:  
s míg menekül, még szebb.”<sup>75</sup>

(Ovid. Átv. I. 525–530.)

„Plura locuturum timido Peneia cursu  
fugit cumque ipso verba imperfecta reliquit,  
tum quoque visa decens; nudabant corpora venti,  
obviaque adversas vibrabant flamina vestes,  
et levis impulsos retro dabat aura capillos,  
auctaque forma fuga est.”<sup>76</sup>

(Ovid. Met. I. 525–530.)

Az előbbi részletek szövegszerűen is hasonlítanak a Daphne-történetre, és allúzióknak is tekinthető Hajnának a Délszaki tündérhez fűződő kapcsolata és Daphne Apollóval való relációja. Azonban van Daphnének egy még a szűziségre-vágyakozásánál is fontosabb tulajdonsága, jelentése: Apollótól menekülven babérfává változik, amely növény később Apollo egyik legfontosabb ismertetőjele lesz: a költészet jelképe koszorúként a homloka körül.<sup>77</sup>

Hogyha Hajna alakját a Daphne-történet mentén próbáljuk fölfejteti, a Délszaki tündérrel való kapcsolatának előképét látjuk. Adott azonban a kérdés, miszerint mely antik művekből táplálkozik a Hajna-Ete szerelem története. Amint arról már esett szó, Hajna az *Aeneis*hez is erősen kapcsolódik, Kiss Ernő tehát az Etét gyógyító Hajna előképét az Aeneas gyógyító Venusban véli fölfedezni:<sup>78</sup>

„De mi ez? ah sebesedve vagyon. Föld issza vitézi  
Vére szivárgását. Bekötöm leves úti füvekkel,

---

75 OVIDIUS 2001. (kiad. ANDERSON)

76 OVIDIUS 2001. (kiad. ANDERSON)

77 A babérág a költészetet és a fiatalságot is jelenti, mivel örökzöld növény. Az ifjúság szintén apollói tulajdonság.

78 KISS 1902, 96. Itt említ Kiss tanulmánya egy másik párhuzamot, amikor Etét nem Hajna, hanem Hadúr gyógyítja meg álmában. Azonban azt érdemes itt megjegyezni, hogy ez a jelenet nem is annyira gyógyítás, mint inkább testi-lelki regeneráció, Ete ugyanis ekkor nincs különösebben megsérülve. Még ennél is fontosabb azonban megjegyezni, hogy Kiss ehhez a jelenethez hibás szöveghelyet ad meg. Tanulmányának 96-ik oldalán ugyanis a *Zalán futása* IV. énekének 403–404-ik sorait említi, a jelenet azonban nem itt, hanem a 380–394. sorokban található meg. (Zal. IV. 380–394. és Zal. VI. 711–714. vö. Verg. Aen. XII. 410–421.)

S fölverem álmából; ártó sebeseknek az álom."

Így szóltál, s bekötéd sebeit leves úti füvekkel,"<sup>79</sup>

(Zal. VI. 711–714.)

Bodányi Aranka tanulmányában, amelyben koncentráltan Ete és Hajna epizódjával foglalkozik, Hajna lefestésében homerosi átvételt, Helene külsejének ismertetését véli fölfedezni, a folyóba lépő Hajnát pedig Achilleus pajzsának ábráihoz hasonlítja.<sup>80</sup> Hajna és Ete búcsújában pedig egy másik homerosi cselekményelemet, Hector és Andromakhe búcsúját azonosítja.<sup>81</sup>

Hajna testvérei is jutnak némi szerephez a *Zalán futásában*, ugyanis már Hajna bemutatásánál megtudjuk, hogy a leány előkelő származású. Ez motívum a régi eposzi maradványok egyik példája, ahogyan Paris és Helene, vagy Aeneas és Lavinia is isteni származásúak, úgy Ete és Hajna is a hét vezér közül két név szerint is ismert hősnek, Ondnak és Hubának a gyermekei.<sup>82</sup> Huba és Ond neve ismertek Anonimus művéből,<sup>83</sup> beemelésükkel tehát a mű meggyőzőereje növekszik. Huba egykor jelentős tetteket végrehajtó, ámde megvénült hős, történetét, melyben gyermekei világszép anyját megmentette, a dalnok gyermek énekli el.<sup>84</sup>

Hajna testvérei mind fiatalabbak, Bodor nevű öccsével való párbeszéde Waldapfel szerint átvétel Dugonics András *Etelka* című regényéből: Etelkával ugyanis hasonlóképpen szemtelenkedik, majd vigasztalja öccse, Gyula, mint Hajnát Bodor:<sup>85</sup>

„Bé-jött igazában a Gyermek, hogy Etelkának, kihez igen nagy szeretettel viseltetett, jó reggelt mondgyon. De Etelka se vólt kisebb hajlandósággal hozzája. Elveszettnek vélte azt a napot, mellyben vagy nyájas csevegését nem vette, vagy személyét nem látta. Fura kis észszel vala megáldva a' Természettől. Meg-tudta vagy vigasztalni, vagy zavarni Nénnyét, ha jó kedve szottyant. Most-is: midőn hozzája érkezett, a' reggeli köszöntés után, szánakodásra méltónak lenni mondotta a

---

79 VMÖM 1963.

80 (BODÁNYI 1908, 13.) Loósz István Achilleus pajzsában Árpád pajzsának előképét látja (Kiss Ernő Árpád pajzsát Aeneas pajzsával hasonlítja össze, és bár Aeneas pajzsának előképe Achilleus pajzsa, abban helytálló megállapítást tesz Kiss, hogy Árpád pajzsa inkább aeneasi, hiszen statikus állapotban kapunk róla képet, míg Achilleus pajzsának a készülésétől is olvashatunk (KISS 1902, 95. vö. LOÓSZ 1908, 12.) Az achilleusi párhuzamot Toncs Gusztáv is megemlíti tanulmányában (TONCS 1885, 20.).

81 BODÁNYI 1908, 14.

82 A megöregedett hős és a vele szereplő szűzleány motívuma Vörösmarty *Szép Ilonkájából* is ismert: a romantikába illő két végletet képviselik; a hős érdemeivel, a szűzleány a még meglévő eredendő tisztaságával válnak érdemessé a *dignitasra*.

83 ANONYMUS 1999, 14.

84 A dalnok gyermek szerepeltetése szintén metapoetikus utalás: *Iliasból*, *Aeneisből*, *Ossziánból* egyaránt ismert énekmondó-motívum. A kritikai kiadás szerint azonban föltehetően a *Szigeti veszedelemből* való (Szig. vesz. III., 30–31.) VMÖM 1963, 395.

85 WALDAPFEL 1939, 264.

Gyula előképe Bodornak, aki nővéreit egyszerre bosszantja és vigasztalja.<sup>87</sup>

„Gyenge Szömér! te nagyobb vagy már, még sem bírod a’ szép  
Kardot, még ideget sem tudsz pengetni madárra.  
Óh, mikor én olly nagyra nővök, majd pengetek íjat,  
’S tőletek a gonosz embereket még karddal is űzöm;...<sup>88</sup>  
(Zal. I. 347–350.)

„Így szólott, csókkal fogadá őt nénje, elaggott  
Atyja pedig kiderüle, ’s vidám könny csilloga képén.  
A’ gyermek még szóla tovább „óh, néni! Nekem volt  
Egy helyes íjacskám. Aranyos volt két hegye, ’s húrja  
Olly szépen hangzott, mint a’ liget-esti madárszó.”<sup>89</sup>  
(Zal. I. 353–357.)

Hajna menekülése az őket megtámadó pórok<sup>90</sup> elől Kiss Ernő szerint vergiliusi maradvány: Hajnát ugyanis hasonlóképpen hagyja el véletlenül menekülés közben Huba, mint Aeneas Creusát.<sup>91</sup>

Az Ete és Hajna közti szerelmi szál több aspektusában is jelentős a történeti elem. Több tanulmány figyelme irányul erre a konkrét elemre sokrétű elemezhetősége miatt. Narratológiai szempontból az egyik legújabb tanulmány, amely komplex elemzést nyújt a *Zalán futásáról*, Szörényi László tollából származik.<sup>92</sup> Szörényi szerint szinte egyértelműen kimutatható a *Zalán futása* tükrös szerkezete, amelyben fontos helyet foglal el az Ete-Hajna szerelmi szál, aminek a kicsinyített mása az eposzban elhangzó Zámír-történet, egy úgy nevezett „minieposz”.<sup>93</sup> A „Bodrogközi idlillnek”

86 DUGONICS 2002. (s.a.r. PENKE)

87 Bodornak ugyanebben a jelenetben, egy későbbi résznél is van egy fontos megnyilvánulása: tiltakozik az ellen, hogy Huba Etének ajándékozza a fegyvereit. Margalits szerint ennek a résznek az előképe az *Ilias*ban az a jelenet, amikor Astyanax megijed a fölfegyverzett Hektortól (MARGALITS 1875, 9.)

88 VMÖM 1963.

89 VMÖM 1963., Szembetűnő a húr-motívum ennél a két szövegrésznél is, ahogyan a vadászatkor is úgy „peng” az új húrja, ahogyan a lánthúr peng énekmondás közben.

90 A pórlázadás motívuma szintén vergiliusi átvétel (KISS 1902, 96., Zal. IX. 130-tól vö. Verg. Aen. VII. 473–540.)

91 KISS 1902, 96., (Zal. V. 24–46. vö. Verg. Aen. II. 735–741.)

92 SZÖRÉNYI 1975.

93 SZÖRÉNYI 1975, 23.

több tanulmány fontos szerepet tulajdonít, Martinák János szerint a bodrogközi jelenetek célja az *evasio*, azaz a harcokból való elvágódás.<sup>94</sup>

## 6. Délszaki tündér

A Délszaki tündérnek már a bemutatkozása is emlékeztet Apollo megjelenésére:

„Tudd, a' bús fellegek engem uralnak,  
Tiszta verőfényt is beboríthatok éji homállyal,  
És kényemre parancsolok én a' tengeri gőznek.”<sup>95</sup>  
(Zal. I. 528–530.)

Főleg a latinos szerkezet („a bús fellegek engem uralnak” „mihi Delphica...regia servit”) emlékeztet az ovidiusi részletre,<sup>96</sup> azonban a motívum is közös, Apollo taktikája, ahogyan megpróbálja rávenni szerelme viszonzására Daphnét, emlékeztet a Délszaki tündér elkeseredett próbálkozására:

„Tudd meg, uralnak:  
Delphoi földje, Claros, Tenedos, s palotám Patarában.  
És az apám Jupiter. S ami lesz, s ami volt, s ami most van,  
én mutatom meg; a dalt s lanthúrt én hangolom egybe.”<sup>97</sup>  
(Ovid. Átv. I. 515–518.)

„mihi Delphica tellus  
et Claros et Tenedos Patareaque regia servit;  
Iuppiter est genitor; per me, quod eritque fuitque  
estque, patet; per me concordant carmina nervis.”<sup>98</sup>  
(Ovid. Met. I. 515–518)

A Délszaki tündér alakja több aspektusból is összehasonlítható Apollóval, mivel származásukat tekintve mindketten isteni eredetűek és valamiképpen az ő hatalmukhoz köthető a fény-sötétség,

---

<sup>94</sup> MARTINÁK 2005.

<sup>95</sup> VMÖM 1963.

<sup>96</sup> A meggyőzés fokozatait ennél az ovidiusi szöveghelynél Gloviczki egyfajta anti-szónoki beszédként értelmezi. (GLOVICZKI 2008, 51–52.)

<sup>97</sup> OVIDIUS 1964. (ford. DEVECSERI)

<sup>98</sup> OVIDIUS 2001. (kiad. ANDERSON)

nappal-éjszaka relációja. Míg Apollo a görög mitológiában a tudomány, a gyógyítás, a nappal és valamiképpen az ifjú férfierő istene, addig a Délszaki tündér maga is egyfajta napistennek tekinthető, már pusztán a szüleit tekintve is: édesanyja az Éj, édesapja a Hajnal.<sup>99</sup>

Ha a bemutatását nézzük, további egyezésekre találhatunk. Apollo ugyanis a tudomány mellett a költészet istene is,<sup>100</sup> ami jellemző a Délszaki tündérre is:

„És vala gyöngyökkel ragyogó szép sípja kezében.”<sup>101</sup>

(Zal. I. 447.)

Szerb Antal írja le a *Zalán futásáról* írt esszéjében, amit Toldy Ferenc *Aesthetikai leveleiben*<sup>102</sup> olvasott, hogy Lehel alakjában a kürt motívumának kiemelése metapoetikus<sup>103</sup> utalásnak is tekinthető, mivel gyermekkorában isteni *donum*ként kapta gyermekjátékát, a sípot, amikor pedig fölserdült, az isteni tündérhez (egyfajta múzsától vagy nimfától kapja) könyörgött, hogy az növessze meg egykori játékát az erőteljes férfihoz illő eszközzé, így született meg *Lehel kürtje*.<sup>104</sup> Amint az a fenti részletből kiderül, a Délszaki tündérnek is van egy sípja, aminek kézenfekvő értelmezése a költészetre való utalás. Ezzel a síppal a tündér a természetet is az uralma alatt tartja („Melly a’ természet’ hangját elzárva magában”)<sup>105</sup>, ami szintén Apollóra enged következtetni, akik hűgával, Dianával örökifjú erdei vadászistenek.

A két isteni lény neveit ha összevetjük, újabb érdekes egyezésre találunk: Phoebus Apollo nevét ritmizálva a klasszikus időmértékes verselés egyik gyakori használatú kólonját olvashatjuk ki, az Adóniszi kólon:

Phoe-bus-Apol-lo (- u u - -)

Dél-sza-ki-tün-dér (- u u - -)

A Daphné-történet vége a leány babérrá-válásán túl Apollo tehetetlenségével való szembesüléssel zárul, mivel karjaival már csak a babér törzsét tudja átfonni:

---

<sup>99</sup> Zal. I. 450–451.

<sup>100</sup> Vö. „S ami lesz s ami volt, s ami most van, / én mutatom meg; a dalt s lanthúrt én hangolom egybe.” Ovid. Átv. I. 517–518.

<sup>101</sup> VMÖM 1963.

<sup>102</sup> TOLDY 1827, 42.

<sup>103</sup> A mű metapoetikus szerkezetéhez érdemes megjegyezni, hogy a szövegben előforduló metalepszisek (Kárel éneke (HORVÁTH 1968, 306.), Lehel és Árpád buzdító éneke és a gyermek éneke a Huba–Zámir harcról (KISS 1931, 18–19.) javarészt ossiani eredetűek szavaikat és történeti elemeiket tekintve.

<sup>104</sup> SZERB 1930, 54.

<sup>105</sup> Zal. I. 448. Vö. Hadadúr sípjával a *Délszigetből*, amellyel a gyermek a jó és rossz teremtmények fölötti uralmat birtokolja. (VMÖM 1963, 394.)

„S Phoebus ezért is lángol még: rányomja a jobbját  
 Arra a törzsre, s a kéreg alatt dobogó szívet érez.  
 Ágakat úgy ölel át, mint karral kart ha ölelnek,  
 Megcsókolja a fát, de a csóktól hajlik ez arrébb.<sup>106</sup>  
 (Ovid. Átv. I. 553–556.)

„Hanc quoque Phoebus amat positaque in stipite dextra  
 sentit adhuc trepidare novo sub cortice pectus  
 complexusque suis ramos ut membra lacertis  
 oscula dat ligno; refugit tamen oscula lignum.”<sup>107</sup>  
 (Ovid. Met. I. 553–556.)

A Délszaki tündér Apollóhoz hasonlóan csókolja meg a Daphnéhoz hasonlóan mozdulatlan lányt:

„De piros, és kellő, ’s már nem bírhatva szerelmét  
 Nyájasan átölelé az előtte szemérmesen állót  
 ’S rózsás szűz ajakán megcsattant isteni ajka.  
 Szíve gyönyörködven a’ rég keresettben, örömmel,  
 És boldogsággal tele volt, de remegve kifejlék  
 Karjaiból deli Hajna, ’s futott.”<sup>108</sup>  
 (Ovid. Átv. I. 475–480.)

Bodányi Aranka a Délszaki tündér alakját Ovidius *Metamorphoses*éből ismert Phaeton alakjához hasonlítja.<sup>109</sup> Phaeton mint előkép alá tudja támasztani az előbbieken fölvetett apollói párhuzamot, mivel Phaeton Heliosnak, a *napnak* a fia. Így tehát Helios fia, Phaeton is szorosan kapcsolódik a naphoz, mint Apollo.<sup>110</sup>

Tombolinak, a Délszaki tündér lovának alakja szintén többféle értelmezésen esett át a Zalai szakirodalom történetében. Bodányi Aranka és még sokan a népmesék táltos lovától származónak gondolják,<sup>111</sup> Margalits szerint az *Ezeregyéjszaka*ból származik,<sup>112</sup> míg Loósz István Akhilleus két

106 OVIDIUS 1964. (ford. DEVECSERI)

107 OVIDIUS 2001. (kiad. ANDERSON)

108 OVIDIUS 1964. (ford. DEVECSERI)

109 BODÁNYI 1908, 14.

110 Délszaki tündér csillagot lop apjától, a Hajnaltól vő. Phaeton Helios szekerén! (Zal. I. 485–501. vö. Ov. Met. II. 150–318.)

111 BODÁNYI 1908, 14.

112 MARGALITS 1875, 12.

varázslovával, Xanthossal és Baliosszal rokonítja a beszéd képessége miatt.<sup>113</sup>

Toldy Ferenc, a *Zalán futása* egyik első méltatója, az *Aesthetikai levelek*ben a Délszaki tündér alakját a Shakespeare *Vihar* című művéből ismert Arielre, Prospero lányára vetíti vissza.<sup>114</sup>

További egyezés található a Délszaki tündér és Apollo története között a Délszaki tündér utolsó megjelenésekor, amikor az alvó Hajnát megtalálja a folyóparton. Ekkor ugyanis Hajnát egy Hadúr által küldött „Mennyei nemtő” vigyázza, aki megjelenésében fölidézi a Daphné-történet egyik kulcsfiguráját, Amort.<sup>115</sup> A kis Mennyei nemtő ugyanis külső vonásaiban egy apró gyermeknek tűnik, hasonlóan Amorhoz, fizikai erejében is kisebb, de mégis képes megvédeni az alvó leányt.<sup>116</sup> Ebben hasonlít az ovidiusi Amorhoz, aki bár termetre, látványra kicsi, és ezért nyilaival vadat nem is tudna löni, ahhoz azonban elég erős, hogy végzetes szenvedélybe borítsa Apollót.

A Daphné-történet Apollo és Amor vitájával kezdődik, a szép termetű Apollót ugyanis bosszantja a gyermeki vonásokkal rendelkező Amor apró nyilának látványa, mivel a nyíl viseléséhez az isten szerint csak neki, Phyton sárkány legyőzőjének volna elég joga:

"Ej, te garázda kölyök, mi közöd hadi fegyvereinkhez?"  
szól hozzá, "az ilyent a mi vállunk hordja csak illón;  
mert vadakat s ellenséget mi tudunk vele löni,  
kik, mely szörnyű-hasú tetemét tág térre teríti,  
puffadozó Pythont csak imént vertük le nyilakkal.  
Légyen elég neked az, hogy fáklyád némi szerelmet  
gyűjt itt-ott: a dicsőséget, mi miénk, sose kívánd." „<sup>117</sup>  
(Ovid. Átv. I. 456–462.)

„'quid' que 'tibi, lascive puer, cum fortibus armis?'  
dixerat: 'ista decent umeros gestamina nostros,  
qui dare certa ferae, dare vulnera possumus hosti,  
qui modo pestifero tot iugera ventre prementem

---

113 Xanthos Herától kapja donumként a beszéd képességét (LOÓSZ 1908, 14.); erre a párhuzamra Csengery is fölhívja a figyelmet. (CSENGERY 1907, 156.)

114 TOLDY 1827, 65.

115 Toldy a Mennyei nemtőt keleti eredetűnek tartja Tombolival együtt („...napkeleti hévtől keresztülhatva, a’ boldog Arábiának minden fűszer illatit lehellik.” TOLDY 1827, 65–66.)

116 V.ö. „A’ hadak’ istene őt bátorrá tette nyilával, / ’S könnyű galambszárnyat vete két karjára segédül.” (Zal. VI. 426–427.) Továbbá „Ő pedig a’ bágyadt lánykát álomba merítvén, / Gyermeki karjaival lágyan ringatva kivitte, / ’S egy patakér mellé letevé puha völgyi füvekre.” (Zal. VI. 433–435.)

117 OVIDIUS 1964. (ford. DEVECSERI)

stravimus innumeris tumidum Pythona sagittis.  
tu face nescio quos esto contentus amores  
inritare tua, nec laudes adsere nostras!"<sup>118</sup>  
(Ovid. Met. I. 456–462.)

A nyíl motívuma az eddigiekhez hasonlóan fontos szerepet tölt be a Mennyei nemtő és a Délszaki tündér párbeszédében is, mivel a Hadúrtól kapott nyíl az egyetlen dolog, amivel a Mennyei nemtő képes lenne távol tartani Hajnától a Délszaki tündért.<sup>119</sup> A Délszaki tündér gyermekistennek szóló hangvétele azonban eltér Apollóétól:

„Itten  
Elrejté az ezüstíját, s így monda szelíden:  
"Jaj hol jársz egyedül kedves kis mennyei nemtő?  
Itt neked a földön veszedelmes késni sokáig,  
Menj el szép gyermek, menj most haza Szellem anyádhoz."<sup>120</sup>  
(Zal. VI. 480–484.)

„Mégis igen kérlek, szép gyermek, menj el anyádhoz.  
A szűznek majd én gondját viselem ma helyetted;  
Menj szaporán, míg kérek, utóbb is erőmmel elűzlek."<sup>121</sup>  
(Zal. VI. 500–502.)

Amor fegyverére hivatkozik, amikor Apollo a termete miatt becsmérli, amely nyíl bár Apollóénál sokkal kisebb, erejét tekintve erősebb, mivel képes végzetes szenvedélyt gyújtani:

„Mondta Venus fia most: "Mindent átlóhet az íjad,  
ám az enyém téged, Phoebus; s valamint tealattad  
más mindenki, olyan mélyen vagy a hírben alattam."<sup>122</sup>  
(Ovid. Átv. 463–465.)

---

118 OVIDIUS 2001. (kiad. ANDERSON)

119 „Ő pedig a földön vala már, s meglátva Hadúrnak / Hangos ezüstíját a zúgó hajlatos ágon, / Elrettent, de utóbb levévé, s lelkében azonnal / Biztos erőt érzett. Így ment tova, s völgyi mezőben / Lelte az alvó lányt, s az enyelgő gyermeket.” (Zal. VI. 480–485.)

120 VMÖM 1963.

121 VMÖM 1963.

„filius huic Veneris 'figat tuus omnia, Phoebe,  
te meus arcus' ait; 'quantoque animalia cedunt  
cuncta deo, tanto minor est tua gloria nostra.’”<sup>123</sup>

(Ovid. Met. 463–465.)

A Mennyei nemtő szintén a fegyverére, Hadúr nyilának erejére hivatkozik, amikor a Délszaki tündér elküldi őt Hajnától:

„Jól tudom én, hogy erősebb vagy; de te engem elűzni  
Mégsem fogsz, ha Hadúr íját kezeimbe szorítom.  
Hagyj el azért, szép álmából ne ijeszd föl az alvót.”  
Igy szólván ölelé még inkább a deli lánykát.”<sup>124</sup>

(Zal. VI. 504–507.)

A különbség a két történetben Apollo és Délszaki tündér alakja között fedezhető föl. Apollo gúnyolódása ellentétes a Délszaki tündér higgadt és érett viselkedésével, amely által erejével nem él vissza, és csak akkor távolítja el a nemtőt, amikor az többszöri fölszólításra sem engedi át Hajna őrzését. A Mennyei nemtőt azonban elűzi, mintegy megfosztva őt „nagyobb erejétől”, Hadúr nyilától, ami ellentétes Amor és Apollo vetélkedésével, mivel az ő harcukból Apollo kerül ki vesztesen (bár természetben legyőzi Apollo Amort, az erkölcsi fölény Amoré).<sup>125</sup>

Nem csak a Délszaki tündér kapcsán kerül előtérbe Apollo alakja, hanem önmagában is fölfedezhető a *Zalán futásában*. Több példán is megfigyelhető, hogy Apollo karakteréhez Vörösmarty vissza-visszatér a *Zalán futása* cselekményének és szereplőinek formálása közben. Loósz István, aki a *Zalán futása* homerosi átvételeit gyűjtötte össze aprólékos filológiai tanulmányában,<sup>126</sup> fölhívja a figyelmet egy részletre, amelyből jól látható, hogy az egyik magyar

---

122 OVIDIUS 1964. (ford. DEVECSERI)

123 OVIDIUS 2001. (kiad. ANDERSON)

124 VMÖM 1963.

125 Gloviczky szerint Apollo és Amor karakterében koncentrálódik Ovidius költői szerepvállalása („a szerelem költője”), ezért jellemző Ovidiusra, hogy a két karaktert néha „fölcseréli” műveiben (GLOVICZKI 2008, 45–46.)

126 1907-ben Loósz István készített részletes filológiai elemzést a *Zalán futásáról*, amelyben a műben elhelyezkedő Ilias-reminiscenciákat gyűjtötte össze. Vörösmarty az *Ilias* szövegét ismerte magyarul, méghozzá az 1821-es, sárospataki kiadású Vályi-Nagy Ferenc által fordított szöveget, mellyel Egyed Antal ismertette meg. (Egyed Antal később lefordítja Ovidius teljes *Metamorphoses*-ét, amelyet 1851-ben adnak ki. Egyed fordításának előzményei vagy fordítási szándéka talán hatással lehettek Vörösmarty Ovidius-átvételeire. (MARÓT 1958, 48.) Loósz István szám szerint hozzávetőleg 55-60 szöveghelyet azonosít a *Zalán futásában*, amelyeknek megtalálni véli a motívum-előzményét az *Iliasban*. Ezek között vannak pusztán motívumok közötti hasonlóságok, de olyan helyeket is azonosít, amelyek szinte egyértelműen átvételnek tűnnek.

Loósz István tanulmányának elkészülésekor még nem jelent meg, azonban már bent volt a Franklin-Társulatnál kiadásra szánva Csengery János *Homeros* című értekezése. Művében hasonlóan Loószhoz Iliász-reminiscenciákat

harcos, Tarcas leírása is emlékeztet Apolló küllemére:

„Szép aranya ív fénylett baljában, s rakva nyilakkal  
Csengett és zörgött ékes puzdrája, ha mozdult.”<sup>127</sup>  
(Zal. II. 665–666.)

„Ív vala két vállán, ’s bóltos fedelű tegez együtt.  
A’ nyilak az haragos’ vállánn hangozva csörögtek,  
A’ mikor ő mozdult...”<sup>128</sup>  
(Hom. Il. I. 45–47.)

Majd egy további részletre is föl hívja a figyelmet, ahol már funkcionálisan is előkerül a nyilazó Apolló. Kárel főpap imádsága Hadúrhoz ugyanis sokban emlékeztet Chryses pap Apollóhoz való könyörgésére:<sup>129</sup>

„Nézz le Hadúr, csillag szemeiddel az ég közepéből,  
És ha mikor kedves vala néked az ilyen ajándék,  
Vedd kegyesen most ezt; adj honnt idegenbe futóknak.  
A barmok neked esnek el itt kezeinknek alatta,  
És neked ég lobogó lángunk. Hagyd, vesszenek úgy el  
Elleneink, valamint a víznek cseppjei vesznek  
A lángban, s valamint vasainkkal az áldozat elhull.  
Vesszenek el, s tűzzel, vassal ronthassuk el őket.”<sup>130</sup>  
(Zal. V. 630–638.)

„Hallj-meg, Ezüstívű, ki körüljár sz védeni Chrüzét,  
’S isteniszép Killát, ’s Tenedoszba’ erőddel igazgatsz,  
Sminthevsz! hogyha dicső szentházad’ fedtem elégszer,  
Vagy ha kővér kecskék’ tagait, ha bikáknak előtted

---

közl a *Zalán futásában*. (EPhK 1908, 7.)

127 VMÖM 1963.

128 HOMEROS, 1802. (ford. VÁLYI-NAGY); Erre a párhuzamra Csengery is föl hívja a figyelmet (CSENGERY 1907, 153.)

129 Kárel éneke Kiss szerint az ossziáni Fion-ghalból való! (HORVÁTH 1968, 306.)

130 VMÖM 1963. (LOÓSZ 1908, 13.)

Czombjait égettem; nekem e' kérésemet add-meg:  
Könnyeim' a' Danaok nyilaidnak veszve, lakolják.”<sup>131</sup>  
(Hom. Il. I. 37–42.)

A fönti két részlet a homerosi harcos Apollo-képpel veti össze a *Zalán futása* szereplőjét, van azonban Loósz tanulmányában egy példája a homerosi Apollo gyógyító oldalára is: a haldokló Bojtát Hadúr úgy kelti életre, mint Aineast Apollo:<sup>132</sup>

„Ekkép szóla keservesen, és bágyadva lehunyta  
Bús szemeit; de Hadúr ráinte nagy égi kezével,  
S sorsa, hogyan kéré, a harc, és harci halál lön.  
Fenn, hova emberi szem, sem az agg föld hangja nem érhet,  
Áll egyedül gyönyörű ragyogással azéleti csillag.  
Onnan küldte sugárt a hős tetemébe Hadisten.  
Szállt a tiszta sugár, vékony ragyogása megosztá  
A levegőt, s kedves hangzat jöve lassan előtte.  
Éledezett a hős.”<sup>133</sup>  
(Zal. X. 152–160.)

„A' sokaság közzül Ainéaszt akkor Apollon  
Pergami várba vivé, hol az ő szent temploma épült:  
Rá pedig ott Létó, és a' nyilas Artemisz a' szent  
Helybe ügyeltek, erőt 's diadalmat is öneki adván.  
Sőt az ezüstívű Foibosz faragott neki bálványt,  
Melly vala fegyverrel, 's képpel hozzája hasonló.”<sup>134</sup>  
(Hom. Il. V. 445–450.)

## 7. Ete

Bár Ete alakja a tárgyalt szerelmi háromszögben főként a Délszaki tündér ellenpólusát, a

---

131 HOMEROS 1802. (ford. VÁLYI-NAGY)

132 Bár ez esetben Hadúr szintén rendelkezik a gyógyítás képességével, megformálásánál nem észlelhető több apollói tulajdonság. Sok tanulmány foglalkozik Hadúr és Ármány istenek eredetével, azonban Waldapfel tanulmánya nyomán érdemes itt megjegyezni, hogy Hadúr neve, melyet a tanulmányok Aranyosrákosi Székely Sándor invenciójának tartanak, nem egészen tőle származik, hiszen Vörösmarty már a *Székelyek Erdélyben* című eposz kiadása előtt birtokolta ezt a névalakot. (WALDAFEL 1939, 266.)

133 VMÖM 1963. (LOÓSZ 1908, 14.)

134 HOMEROS 1802. (ford. VÁLYI-NAGY)

beteljesült szerelmet és egyúttal a földi, valóságos princípiumot is jelenti, szerepe mégis több szempontból különlegesnek tekinthető. Több tanulmány kitér a problémakörre, miszerint nem csak hogy az eposzban két eseménysor zajlik párhuzamosan,<sup>135</sup> de az is különleges, hogy a főhős és a szerelmes főhős karaktere széthasad.<sup>136</sup> Ezt dramaturgiaiailag sikerült fogásnak tartja Toldy Ferenc is,<sup>137</sup> mivel bár Hajna párjául egy vitéz hősi karakter<sup>138</sup> elhelyezése szükséges, a leginkább hősiességnek tekinthető figurát, Árpádot<sup>139</sup> hősszerelmes szerepkörbe helyezni föltehetően komikus megoldás lett volna.<sup>140</sup> Ete hasonlóan nagyszerű vitéz, mint Árpád,<sup>141</sup> azonban fiatalabb, és harcmódorának leírása sem utal annyi hadi tapasztalatra. Tehát karakteréből adódóan állhat családalapítás előtt, mivel ifjú, és erejének teljében van: több szempontból is termékenynek tekinthető. Alakjának ábrázolása egészen részletes vitézségének és hűségének szerelmének szempontjából. Ete vitézségének az egyik legmarkánsabb példája az életének felajánlása Ármány követelésének beteljesítésére:

"Vér kell Ármáynak, s hadi áldozat. Áldozat, és vér  
E karban neki szánva vagyon; legyen ő csak ezentúl  
Nyugton; erősödjék a nép: én elveszek érte.<sup>142</sup>  
(Zal. II. 387–389.)

Ete felajánlására végül nem lesz szükség, mivel azt egy másik, az életből fiatalon kiábrándult vitéz, Laborczán teljesíti be.<sup>143</sup> Emiatt végül Ete élete és boldogsága megmarad, azonban érdekes hasonlóságot mutat felajánlása (még ha végül nem is történik meg az áldozat) Aeneas szerelemről való lemondásával. Aeneas Dídótól való távozása nem szabad akaratából

135 ALSZEGHY 1926, 10.

136 Ez is egy érv amellest, hogy Vörösmarty sokat vett át a tassói történetfejtésből.

137 TOLDY 1827, 39.

138 Szerb a magyar harcosok megrajzolásánál egyfajta „Hermann-komplexum”-ról beszél, mivel a magyar vitézek kétarcúak: egyrészt hasonlítanak Hermann ősgermánjaira, másrészt Rousseau ősi emberképére (SZERB 1930, 60.)

139 Árpád alakja aránylag újszerű a magyar irodalomban, előtte inkább Attilát tekintették a magyarok ősi vezérének. Neve, a „Párdusos Árpád” először Virág Benedeknél fordul elő (SZERB 1930, 56–57.; Árpád korábbi előfordulásait lásd SZABADOS 1988.)

140 Árpád karaktere szerelmi aspektus nélkül is teljes, mivel Árpád nagyszerűsége a vitézségében rejlik, és nem a szerelmi hűségében. Bár Zalánnal szemben a hűségének szerelem motívuma is képezhetett volna ellenpólust (Zalán ágyasokat tart), mégis erősebben kontrasztálódik így, szerelmi szál nélkül a tiszta és nagyszerű Árpád és az erkölcstelen és barbár Zalán.

141 Árpád vitézségét Zalánnal szembeállítva részletesen lásd TOLDY 1827, 28–29.

142 VMÖM 1963.

143 Ármáynak az áldozatra vonatkozó utasításai szerint egy boldog, erejének teljében lévő ifjúnak kell feláldoznia magát a csatatéren, mivel egy boldog harcosnak van mit vesztenie. Emiatt jelentkezik Ete, akinek családja, szerelme és harchoz való tehetsége is van. Ezzel szemben Laborczán, aki Ete helyett jelentkezik, már kiábrándult az életből, harcolni csak a vágyott halál miatt akar, emiatt pedig nem is lenne érvényes az áldozata, azonban felajánlása végén meglátva Antipater feleségét, újra megtelik életkedvvel, ami miatt áldozata érvényessé válik, hiszen ekkor már van mit vesztenie.

történik, az istenek adják neki a feladatot, miszerint új hazát kell alapítania. Tetteit tehát alá kell rendelnie az istenek akaratának, azonban az nem céltalan parancs, hanem Aeneas népének a jövője miatt van rá szükség.

A személyes boldogságról való lemondás a közösség üdvéért tehát az Aeneisben is előforduló toposznak tekinthető.

Van néhány másik példa is Ete klasszikusnak tekinthető tettére: a harmadik énekben hű társának, Hábornak látva halálát (aki Ete helyett hal meg), haragra gyulladva megöl mindenkit, aki barátja körül harcol. Ez a jelenet felidézi Akhilleusnak az *Ilias* 18. énekében való haragját Patroklos halála miatt.<sup>144</sup> Csernát pedig szintén akhilleusi haraggal öli meg: Toldy kiemeli ezt a részt mint dramaturgiailag hibás cselekményelemet, túlságosan szenvedélyesen gyilkol ugyanis ekkor Ete, ami logikusnak tűnik, ismervé Cserna gonoszságát, Ete azonban biztosan nem ismeri azt, és külön bosszúval sem tartozik Csernának.<sup>145</sup>

Az eposzinak tekinthető jelenetek és vonásokon kívül Ete azonban emberi figura. Ete emberi vonásaira több példa akad, mint isteni vonásaira. A harcban például többször is baja esik, többször meg kell őt gyógyítani a harci sérülései miatt, Hadúrnak és Hajnának is. Ete emberi mivoltát maga

Hajna emeli ki az első énekben:

„Olly ékes nem, mint te, vadabb, mint gyenge szerelmed,  
De szép, 's jó lelkű, 's a' harcban erőre hatalmas,  
A' ki hazát szerzend e' boldog földön atyámnak,  
És minekünk, 's hős karjával megnyomja serényen  
A' dúlásra jövő harczoknak enyészetes árját.”<sup>146</sup>

(Zal. I. 512–516.)

Ete attribútuma tehát a harcban való kiválóság és a fiatalság (szerelem) egysége, ami megkülönbözteti Árpád inkább eposzbeli hősré hasonlító alakjától. Toldy Ferenc szintén így látja Etét: „De a' költő az emberről sem feledkezik meg, 's mély igazsággal lefesti belső háborgásait, mert ő háborog még is: el kell hagynia egy kedves atyát, egy kedves leánykát, szíve' barátit, az egész szép világot, melly olly bájosan mosolyg elébe, ő pedig mind ezeken olly igen csügg.”<sup>147</sup>

---

144 Toldy ki is emeli azt a szövegrészletet, amelyben a halott Hábert ábrázolja a költő („Fennyen emelkedik...” Zal. III. 446–452.), mivel az erősen emlékeztet az *Ilias* egyik helyére (Hom. Il. IV. 482–489.) TOLDY 1827, 96.

145 TOLDY 1827, 56–57.

146 VMÖM 1963.

## 8. Konklúzió

A *Zalán futása* ovidiusi elemei tehát illeszkednek a mű történetvezetésébe, indokolt helyeken kerülnek elő az átvett motívumok. Azonban végére érve a szövegátvételek azonosításának és a szakirodalmi hiátus földerítésének, szükségesnek látszik egy újabb probléma fölvetése. A szövegek hasonlóságán túl ugyanis látható egy eltérés, amely arra enged következtetni, hogy Vörösmarty nem csak latinul találkozott a Daphne-történettel, hanem műfordításban is.

Amint az a fentiekben jól látható, az utolsó részletben a latin szövegből hiányzik a „tudd meg” felszólítás, és rögtön az általa uralt földekről beszél. Néhány későbbi fordításban azonban megtaláljuk a „tudd meg”-kiegészítést, ahogyan az Vörösmartynál is szerepel.

Az eltérés lehet véletlenszerű, azonban itt föl kell hívni a figyelmet az ovidiusi átvételek további kutatásának lehetőségeire is. Összefoglalva ugyanis, bár Vörösmarty egész grammatikai és humanitásbeli tanulmányai alatt nagy valószínűség szerint gyakran találkozott Ovidius-részletekkel, a Daphne-történet, amelynek a Zalánra való hatását igyekeztem dolgozatomban körbejárni, nem szerepel egyik szöveggyűjteményében, tankönyvében sem. A Zádornak írt önéletrajzában nem említi különleges kötődését a műhöz, és korabeli népszerűnek tekinthető fordítása<sup>148</sup> sem volt a műnek, mint az *Ilias*nak és az *Aeneis*nek. Egyed Antal barátja pedig a későbbiekben készített teljes *Metamorphoses*-fordítását csak 1851-ben adta ki (1823-ban első Ovidius-fordításkötete, a *Tristia* magyarított változata jelent meg).

Arra vonatkozóan, hogy pontosan milyen irodalmi hatások érhatték a költőt a Zalán írása közben, talán megfelelő példa egy részlet kiemelése önéletrajzából, amely talán közelebb viszi a kutatást a kérdés megválaszolásához: „Későbbben ismerkedtem meg Egyed és Teslér pap urakkal Bonyhádon. Ezek közölték velem az Erdélyi Muzeumot, Kazinczy munkáit és egyebeket(...) Ugyanott kezdettem el Zalán futását hexameterben, melyet nem egészen esztendő alatt el is végeztem.”<sup>149</sup>

Így tehát álláspontom szerint föltehetően Egyed Antal könyvtárából származott az a *Metamorphoses*-szöveg (latinul mindenképpen, de akár valamely magyar fordítás is része lehetett a könyvtárának), amellyel megismerkedve beépíthette annak elemeit, motívumait műveibe, különös tekintettel a *Zalán futására*. A szöveg származásának pontos meghatározására irányuló további

---

147 TOLDY 1827, 41.

148 Maróth Károly Ovidius-szemelvényes kötetének bevezetőjében a *Metamorphoses*nek két korai teljes fordítását említi: Sándor István *Az Orras Ovidnak deákból fordított Változási* című munkát 1792-ből, és Viski T. Pál *Általváltozások* című munkáját 1802-ből. Egyed Antal, Vörösmarty bonyhádi barátja is kiad egy teljes fordítást a *Metamorphoses*ből 1851-ben (OVIDIUS 1851. ford. EGYED). Továbbá fölhívja a figyelmet Balassi, Gyöngyösi, Verseghi és Vörösmarty Ovidius-parafrázisaira, átvételeire. (MARÓT 1958, 47–48.)

kutatások eredményesek lehetnek.

## Rövidítésjegyzék és bibliográfia

- ADAMIK 2006 = ADAMIK Tamás, *A Zalán futása szerkezete és üzenete I.*, = Magyartanítás, 2006, 6 – 12.
- ADAMIK 2006 = ADAMIK Tamás, *A Zalán futása szerkezet és üzenete II.*, = Magyartanítás, 2006, 5 – 11.
- ALSZEGHY 1926 = ALSZEGHY Zsolt, *A Zalán futása*, Bp., Stephaneum, 1926.
- ANONYMUS 1999 = ANONYMUS, *A magyarok cselekedetei* = ANONYMUS, *A magyarok cselekedetei*, ford. PAIS Dezső, KÉZAI Simon, *A magyarok cselekedetei*, ford. BOLLÓK János, Bp., Osiris, 1999.
- ARANYOS-RÁKOSI 1897 = ARANYOS-RÁKOSI SZÉKELY Sándor, *A székelyek Erdélyben*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Bp., Franklin-Társulat, 1897.
- *Aut. Biog. Jegyz. 1864* = *Vörösmarty autobiográfiai jegyzetei, melyeket Zádor kérésére 1824-ben írt* = *Vörösmarty minden munkái*, s.a.r. GYULAI Pál, Pest, 1864. XII. k. 537. lap.
- BABITS 1978 = BABITS Mihály, *Az ifjú Vörösmarty*, = *Esszék, tanulmányok I.*, s.a.r. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978.
- BODÁNYI 1908 = BODÁNYI Aranka, *Ete és Hajna epizódja Vörösmarty Zalán futásában*, Bp., Légrádi Testvérek Könyvnyomdája, 1908.
- BRISITS 1926 = BRISITS Frigyes, *Vörösmarty Mihály Kiadatlan Költeményei*, Bp., Pallas, 1926.
- CHOMPRÉ 1787 = CHOMPRÉ, P., *Selecta Latini sermonis exemplaria e scriptoribus probatissimis*, Vol. VI., Budae et Tirnaviae, Typis Regiae Universitatis, 1787.
- CSÁSZÁR 1926 = CSÁSZÁR Elemér, *A Zalán futása*, Bp., Pallas, 1926.
- CSÁSZÁR 1939 = CSÁSZÁR Zoltán, *Vörösmarty ifjúkori fordításkísérletei*, ItK, 1939, 68 – 70.
- CSENGERY 1907 = CSENGERY János, *Homeros*, Bp., Franklin-Társulat, 1907.
- CSENGERY 1931 = CSENGERY János, *Vergilius a magyar költészetben*, ItK, 1931, 24 – 37.
- CSER 1940 = CSER László, *Vörösmarty és Horatius*, ItK, 1940, 50 – 60.
- CSER 1940 = CSER László, *Vörösmarty és Horatius II.*, ItK, 1940, 135 – 158.
- COLONIA, JUVENCYUS 1743 = COLONIA, Dominicus de, JUVENCYUS, Josephus, *De arte rhetorica libri quinque*, Venetia, 1743.
- DUGONICS 2002 (s.a.r. PENKE) = DUGONICS András, *Etelka*, s.a.r. PENKE Olga, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002 – 2003.
- FRIED 1964 = FRIED István, *Jegyzetek a Zalán futásához*, ItK, 1964, 152 – 161.

- GLOVICZKI 2008 = GLOVICZKI Zoltán, *Ovidius Ars poeticája*, Bp., Akadémiai, 2008.
- GYULAI 1890 = GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Bp., Franklin-Társulat, 1890.
- HAJAS 1931 = HAJAS Béla, *Vörösmarty és Perczel Etelka*, Irodalomtörténeti füzetek, Bp., Pallas, 1931.
- HOMEROS 1802. (ford. VÁLYI-NAGY) = VÁLYI-NAGY Ferenc, *Homér' Íliásza* I-II. kötet, Sárospatak, Nyomtatott Nádaskay András által, 1821.
- HORVÁTH 1968 = HORVÁTH Károly, *A klasszikából a romantikába*, Bp., Akadémiai, 1968., 54 – 88., 275 – 355.
- KANYARÓ 1888 = KANYARÓ Ferenc, *Aranyosrákosi Székely Sándor és Vörösmarty*, Keresztény Magvető, 1888, 177 – 185.
- KAZINCZY 1998 = KAZINCZY Ferenc, *Osszián énekei*, Bp., ELTE Historia Litteraria, 1998.
- KERÉNYI 1977 = KERÉNYI Károly, *Görög mitológia*, ford. KERÉNYI Grácia, Bp., Gondolat, 1977.
- KISS 1902 = KISS Ernő, *Vörösmarty és Vergilius*, Keresztény Magvető, 1902, 92 – 102.
- KISS 1904 = KISS Ernő (Dr.), *Vörösmarty és krónikásaink*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, 1904.
- KISS 1922 = KISS Ferenc (ifj.), *Vörösmarty és Ossian*, Debrecen, 1922., Kertész József Könyvnyomdája, Karcag, 1931.
- KOZOCSA 1939 = KOZOCSA Sándor, *Vörösmarty ifjúkori kísérletei*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939.
- LOÓSZ 1906 = LOÓSZ István, *Zalán futása*, Bp., Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal, 1906.
- LOÓSZ 1908 = LOÓSZ István, *Zalán futása és az Iliász*, EphK, 1908, 6 – 20.
- MARGALITS 1875 = MARGALITS Ede, *Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposzköltők között*, Baja, Paul Nyomda, 1875.
- MARÓT 1958 = MARÓT Károly, *A kétezer éves Ovidius, Szemelvények a költő műveiből*, Bp., Gondolat, 1958.
- MARTINÁK 2005 = MARTINÁK János, *A honfoglaláskori Bodrogköz megjelenítése a Zalán futásában*, Széphalom, 2005.
- MEZEI 1960 = MEZEI Márta, *Műfaji kettősség Vörösmarty honfoglalási eposzában*, IT, 1960, 142 – 148.
- MOLNÁR 1778 = MOLNÁR János, *Chrestomathia Ex Optimis Linguae Latinae*, Budae et Tyrnaviae, Typis Regiae Universitatis, 1778.
- MOSONYI 1943 = MOSONYI József, *Az ifjú Vörösmarty*, Bp., Mérnökök nyomdája, 1943.
- OVIDIUS 1964. (ford. DEVECSERI) = NASO, Publius Ovidius, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI

Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1964.

- OVIDIUS 1851. (ford. EGYED) = NASO, PUBLIUS OVIDIUS, *ÁTVÁLTOZÁSOK*, FORD. EGYED ANTAL, PEST, MÜLLER E. NYOMDÁJA, 1851.
- OVIDIUS 2001. (kiad. ANDERSON) = ANDERSON, William S. (ed.), *P. Ovidius Naso, Metamorphoses*, BSGRT., Monachii et Lipsiae, K. G. Saur, 2001.
- TOLDY 1827 = TOLDY Ferenc, *Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály épikus munkájáról*, Pest, Eggenberger és Müller Könyvárosoknál, 1827.
- TOLNAY 1930 = TOLNAY Vilmos, *Zalán futása*, IT, 1930, 91 – 92.
- TONCS 1885 = TONCS Gusztáv, *Vörösmarty „Zalán futása” mese és szerkezet szempontjából*, Szabadka, Bittermann József Könyvnyomdája, 1885.
- TÓTH 1956 = TÓTH Dezső, *Vörösmarty és a Zalán futása*, IT, 1956., 39 – 51.
- TÓTH 1974 = TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Bp., Akadémiai, 1974.
- *Ratio Educationis* 1913 = *Az 1777-iki Ratio Educationis*, ford. FRIML Aladár (Dr.), Bp., Szent István Társulat, 1913.
- *Ratio Educationis* 1981 = *Ratio Educationis*, ford. MÉSZÁROS István, Bp., Akadémiai, 1981.
- SZABADOS 1988 = SZABADOS György, *Árpád írói: Vörösmarty és előzményei*, Tiszatáj, 1988, 1 – 19.
- SZABÓ 1996 = SZABÓ Magda, *A lepke logikája: Szép Ilonka = A lepke logikája*, Bp., Argumentum, 1996.
- SZAUDER 1961 = SZAUDER József, *Vörösmarty pályája = A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi, 1961.
- SZERB 1930 = SZERB Antal, *Vörösmarty-tanulmányok*, Bp., Minerva, 1930.
- SZIKLAY 1975 = SZIKLAY László, *„Régi dicsőségünk”, A Zalán futása Közép-európai párhuzamai = „Ragyognak tettei” Tanulmányok Vörösmarty Mihályról*, szerk. STAUD Géza, KERÉNYI Ferenc, Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, Székesfehérvár, 1975.
- SZILASI 2001 = SZILASI László, *„Álma kietlen” (A fenséges problémái Vörösmarty Mihály a Rom című kiseposzában)*, ITK, 2001, 698 – 706.
- *Szimbólumtár* 1997 = *Szimbólumtár*, szerk. PÁL József és ÚJVÁRY Edit, Bp., Balassi, 1997.
- SZÖRÉNYI 1975 = SZÖRÉNYI László, *„S hű a haladékony időhöz”: Kompozíció és történetiszemlélet a Zalán futásában*, = *„Ragyognak tettei”, Tanulmányok Vörösmarty Mihályról*, szerk. STAUD Géza, KERÉNYI Ferenc, Fejér Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya, Székesfehérvár, 1975.
- VAJTICZKY 1916 = VAJTICZKY Emánuel, *Hadi képek Vörösmarty Zalán futásában*, IT, 1916, 31 – 38.

- WALDAPFEL 1939 = WALDAPFEL Imre, *Jegyzetek a Zalán futásához*, ItK, 1939, 262 – 276.
- VERGILIUS 1992 (kiad. PERRET) = PERRET, Jacques (ed.), *Virgile Énéide Livres I—IV*, Budé, Paris, Les Belles Lettres, 1992.
- VERGILIUS 1810 (ford. BARÓTI SZABÓ) = BARÓTI SZABÓ Dávid, *Virgilius' Énéisse* I – II. kötet, Bécs, Doll Antal költségével, 1810.
- VETÉSSY 1935 = VETÉSSY Géza, *Antik eposzi hagyományok*, Debrecen, Bertók Lajos kiadása, 1935.
- VMÖM 1960 = VÖRÖSMARTY Mihály *Összes Művei* 2., szerk. HORVÁTH Károly, TÓTH Dezső, *Kisebb költemények I. (1826-ig)*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960.
- VMÖM 1963 = VÖRÖSMARTY MIHÁLY *Összes Művei* 4., *Nagyobb epikai művek I.*, szerk. HORVÁTH Károly, TÓTH Dezső, s.a.r. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1963, 384 – 420.